

KÜLTÜRLER ARASI YOLCULUKTA İNSAN BAŞLI EFSANEVİ KUŞLAR

Human-head legendary birds in a intercultural journey

Yavuz DENİZ

¹ Dr. Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, Elazığ, ydeniz@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3554-1400

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
14.12.2022
Kabul/Accepted:
07.04.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1219036

Anahtar Kelimeler

Mit, Mitoloji, Ritüel,
Efsane, İnsan Başlı Kuş

Keywords

Myth, Mythology,
Ritual, Legend, Bird
With A Human
Head

ÖZ

Mitler, dünyayı anlamaya çalışan insanoğlunun, doğa olaylarını anlamlandırma çabasıdır. Korkular, ihtiyaçlar, sonsuz yaşam arzusu ve tanrıları mutlu etme çabası neticesinde oluşturulan bu söylenceler, zamanın inançlarını yansıtan belgeler niteliğindedir. Bazen destan adıyla düzenli ve ölçülü şiirler, bazen de kahramanların abartılı hikayeleri olarak karşımıza çıkarlar. Tanrıların doğuşunu, mücadelelerini, kainatın yaratılışını, dünyevi meseleleri anlatan mitlerin temel özelliği anlatılan olayların sıra dışı ve doğa üstü özelliklere büründürülmesidir. Birtakım ritüeller ile aktarımları sağlanırken kutsal bir statü kazandırılan mitler zamanla sembollere dönüşerek günümüze dek gelmişlerdir. İçeriğinde yer alan tanrılar genellikle başrolü alsalar da bazen savaştıkları bazen de yardımcıları olarak görülen doğaüstü yaratıklar, benzersiz bir hayal gücünün ürünleridir. Birçok topluma ait kültür envanterinde sıklıkla karşılaşılan insan başlı kuş ögesinin, farklı ve benzer versiyonlarının araştırıldığı bu çalışmada literatür taramaları yapılarak elde edilen veriler konu kapsamında bir araya getirilmiştir. Toplumlara ait mitlerde farklı isimlerle anılan bu efsanevi yaratıkların özellikleri, inançlar çerçevesinde değerlendirilerek kültürler arası yolculuklarında edindikleri değişim ve dönüşümler incelenmiştir. Kadın başlı kuş gövdeli doğaüstü yaratıklara dair kültürel aitliğin araştırıldığı bu çalışmada elde edilen verilerin bir araya getirilerek bilime ve sanata katkı sağlanması amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Myths are the efforts of human beings trying to understand the world to make sense of natural events. These myths, which were created as a result of fears, needs, the desire for eternal life and the effort to make the gods happy, are documents reflecting the beliefs of the time. Sometimes they appear as regular and measured poems with the name of epic, and sometimes as exaggerated stories of heroes. The main feature of the myths that describe the birth of the gods, their struggles, the creation of the universe, and worldly issues is that the events described are transformed into extraordinary and supernatural features. Myths, which were given a sacred status while being transmitted through certain rituals, have survived to the present day by turning into symbols over time. Although the gods in its content usually take the lead role, the supernatural creatures sometimes seen as fighters and sometimes as helpers are the products of a unique imagination. In this study, in which different and similar versions of the human-headed bird item, which is frequently encountered in the cultural inventory of many societies, are investigated, the data obtained by making literature reviews are brought together within the scope of the subject. The characteristics of these mythical creatures, which are known by different names in the myths of societies, were evaluated within the framework of beliefs, and the changes and transformations they acquired in their intercultural journeys were examined. It is aimed to contribute to science and art by bringing together the data obtained in this study, in which the cultural belonging of supernatural creatures with female heads and bird bodies is investigated.

Atf/Citation: Deniz, Y. (2023). Kültürler Arası Yolculukta İnsan Başlı Efsanevi Kuşlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 2, 729-741.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yavuz DENİZ, ydeniz@firat.edu.tr

1. Giriş

Tarihin ilk çağlarından günümüze varıncaya dek insanoğlu doğa ile etkileşim halinde hayatını sürdürmüştür. Bu etkileşim zamanla doğadaki nesnelere (ay, güneş, ağaç, taş) tanrı olarak kabullenmelerini sağlamıştır. Yaratılışı sorgulayan insan hayata ve nesnelere dair birtakım anlamlar yüklemiş, sonsuz yaşam arayışına girmiştir. Bu süre zarfında bilincin ilk yaratımlarını ortaya koyarak mitleri oluşturmuşlardır. Mit adlı bu söylemlerde kâinatın var oluşunu, doğayı, yaşamı ve ölümü konu edinirken doğaüstü betimlemelere başvurulmuştur. Bu doğaüstü öykülemelerin oluşumuna insanların doğanın acımasızlığına karşı koyamayışı, yaşam zorlukları, ölüm korkusu ve inandıkları tanrılara yaranma isteği gibi birçok etken sıralanabilmektedir. Ebedi hayat arzusu, ölüm korkusu ve beklentiler bilincin henüz gelişmediği dönemlerdeki insanı arayışa itmiş ve doğa üstü karakterlerin yaratımını sağlamıştır. İnsana özgü olmayan bir takım üstün özellikleri güç ibaresi olarak bir araya getirmek suretiyle koruyucu ya da şifa getiren karakterler oluşturma çabasına girilmiştir. Kuşların kanatları, aslanın güçlü bedeni ve insana dair özellikler bir araya getirilerek sfenksler yaratılmıştır. Yeryüzü ve gökyüzüne hâkim olma arzusu ile oluşturulan Grifonlar ise kartal ve aslan katımlı yaratıklarındır. Çoğu mitte tanrıların yardımcıları olarak görülürler. Bazen hazinelerin, bazen de mezarların bekçiliği görevini üstlenmişlerdir. Bu yaratıklara ait tasvirler savaşıların mummylanmış vücutlarında bir dövme olarak görülebildiği gibi, zırh ve miğferlerinde de koruyucu bir tılsım niteliğinde yerini almıştır. Bir diğer doğaüstü varlık ise insan başına sahip olan Simurg, Siren, Harpy, Umay, Alkonost olarak adlandırılmış kuş gövdeli varlıklardır. Bazen ebedi yaşam suyunu, bazen de hayat ağacını beklediğine inanılmaktadır. Ancak tasvirlerde benzer fiziki özelliklere sahip oldukları görülen bu fantastik yaratıklara, kabul edildiği her kültürde farklı ya da benzer anlamlar yüklenmiştir. Birçok kültürde iyi ya da kötü karakterlerle vücut bulmuş kadın başlı, kuş gövdeli efsanevi yaratık, farklı medeniyetlerin hüküm sürdüğü topraklarda öyküden öyküye uçarak insanlığa bazen kâbus, bazen umut olmuştur.

2. Materyal, Metot, Yöntem

Nitel araştırma, görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasını hedefleyen nitel bir sürecin izlendiği araştırma biçimi olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 39). “Doküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, alanyazında çoğunlukla diğer araştırma yöntemlerinin tamamlayıcısı olarak hizmet ederken, tek başına bir yöntem olarak da kullanılmaktadır” (Sak, Şahin, Öneren ve Nas, 2021: 228). Merriam (2015: 13)’ın aktardığına göre, Van Maanen nitel araştırmayı şöyle tanımlamaktadır: “Nitel araştırma, bir şemsiye terim olup; tanımlamaya, çözmeye, yorumlamaya ve anlamla ilgili terimlere ulaşmaya çalışan teknikleri kapsayan süreçler bütünüdür.” (1979). Bu araştırma, kavramsal çerçeveyi oluşturma aşamasında alana ilişkin çeşitli araştırmaların incelenmesinden dolayı betimsel tarama modelindedir. Karasar (2005: 77)’a göre; “Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez”. Bu bağlamda, konu kapsamında literatür taramaları yapılarak, konu ile ilgili görseller araştırılarak incelenmiştir. Bu araştırma sürecinde ilgili konudaki var olan basılı-elektronik kaynaklar yazıya aktarılmış ve görseller ile anlatımlar desteklenmiştir.

3. Mit ve Mitoloji

Erhat’ a göre Mythos duyulan ya da söylenen söz, efsane, masal, öykü anlamında kullanılırken Epos bu sözlerin belirli bir ölçü çerçevesinde düzenlenerek okurlar. Tanrı armağanı olarak kabul gören eposlar Ozanlarca derlenip düzenlenerek destan, şiir, ezgi adını almışlardır. Ancak batılı dillerde epik ya da epepe olarak varlığını sürdürmektedir. Mythos ile Epos arasındaki yakın ilişkinin nedeni ikisinde de aynı öykünün anlatılıyor oluşudur. İçerik olarak benzer olsalar da Eposlarda anlatım belirli bir ölçü, denge, ritim unsurlarıyla süslenerek estetik bir hale getirilmiştir (Erhat, 1996: 4). Bir diğer kavram olan Logos ise gerçeklerin nedensel bir bakış açısıyla mantıklı kavramlar olarak ifade edilmesidir (Akgül, 2012: 22). Mitoloji adlı çalışma dalı bireylerin, insanlığın başlangıcından itibaren ortaya koyduğu gelişim aşamalarını ve düşünme yetisindeki güçlenişin göstergesi durumundadır. Eski Yunan dilinde ‘doğaüstü olay’ ya da

'öykü' anlamında kullanılan 'mythos' ile bilime karşılık gelen 'logos' sözcüklerinin bir araya gelişiyle oluşan bir terimdir (Eyüboğlu, 1998: 37). Çağımızın model bilimselliğinden uzak olduğumuz dönemlerde yaşayan toplumlarda mitoloji, töre ve gelenek gibi toplumsal düzen konusunda bilgiler sunması ve şu anki geleneksel toplumları etkisinde bırakmak gücünün hala var olması açısından 'kalıcı' (kadim) felsefe olarak nitelendirilmektedir (Armstrong, 2005: 14). Bayat'a göre ise mitoloji, arkaik çağlara ait ilk ilmi düşünceleri ve insanoğlunun yaşamı boyunca elde ettikleri deneyimlerin sözlü kültür olarak kuşaktan kuşağa taşınmasını sağlayan ilk bilim olması nedeniyle birtakım bilgilerin sembole dönüşmüş kaynağı olma niteliğindedir (Bayat, 2005: 4). Dünya literatüründe batı olarak isimlendirilen topraklarda mitoloji, ilk dönemlerinde hikâye öbekleri olarak tanınlanırken, 17. Yüzyılın son dönemlerinden itibaren bu hikâyelerin içerdiği anlamını ve kaynaklık ettiği toplumların var oluş süreçlerini inceleyen bir bilim dalı haline dönüşmüştür (Bonnefoy, 2000: 5).

Mitoloji alanında uzmanlığı olmayan kişilere yabancı gelmeyecek bir mit tanımı bulmanın güçlüğüne dikkat çeken Eliade'ye göre, arkaik ve geleneksel toplumlara ait mitlerin tür ve işlevlerinin bütününe kapsayan tek bir tanım bulmak olanaklı görünmemektedir. Mitler çok sayıda ve birbirini tamamlar özellikteki bakış açılarına göre ele alınıp yorumlanabilen karmaşık bir kültür gerçekliğinin adıdır. Az kusurlu ve en geniş kapsamlı tanım, mitlerin kutsal bir öyküyü anlattığıdır. Başlangıç diye nitelendirilebileceğimiz en eski ya da masallara özgü zamanda olup biten olayları anlatmaktadır. Bir başka deyişle mitler doğaüstü yaratıkların başarıları neticesinde bir bütünü (kozmos) ya da bütünü bir parçası (bitki, ada, insan davranışı, kurum) olan gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğinden bahseder. Her zaman bir yaradılışın öyküsü olan mitler bir şeyin nasıl yaratıldığını ve nasıl var olmaya başladığını dile getirir. Başlangıçtaki eşsiz zamanlarda görülen doğaüstü yaratıklar mitlerin kahramanları olarak rol alırlar. Mitlerde yaratıcı etkinliğini ortaya koyarak yaptıklarının kutsallığını doğaüstü olma özellikleri ile gözler önüne sererler (Eliade, 2001: 16).

3.1. Mitlerin Doğuşu

Mitlerin doğuşunda soyut kavramlardan haberdar olmama ya da soyut kavramının bilinmeyişi önemli bir etkidir. Doğa ile samimi bir etkileşim içinde yaşamını sürdürmüş olan eski çağ insanının, hayat ve düşüncesi, elle tutulur gözle görülür nesnelere dairdir. Ay, güneş, yıldız, fırtına gibi doğa olayı ve varlıklarını güçlü birer tanrı ya da tanrıça olarak benimseyip, göstermesi somut düşüncenin ürünüdür. Mitler evreni Tanrı, Tanrıça ve benzeri yüce varlıklarla donatırken dahi doğadan ve somuttan uzaklaşmamışlardır (Eyüboğlu, 1998: 28).

Günümüz insanı din ve dünya işlerini birbirinden ayırır. Oysa hiçbir şeyi inançlarından ayrı tutmayan Paleolitik avcılar açısından bu durum anlaşılabilir ve olanaksız görülmektedir. Gördükleri her şey veya yaşadıkları her olay, tanrılar dünyasındaki karşılığı olarak anlaşılabilir. Konumu ve değeri her ne olsun olursa her şey, içinde kutsallığı barındırabilmektedir. İlk insanların yaptığı her iş, onları tanrılarla ilişkilendiren, bir ayin olmaktadır. Yapılan etkinlik ne kadar sıradan olursa olsun, ölümlü varlıkları zamanın dışına çıkaran ve sonsuz dünya yaşamına girmesini sağlayan törenlere dönüşmektedir (Armstrong, 2005: 17).

Her olayın ardında birer tanrının olduğunu savunmakla uçsuz bucaksız evrenin enginliğinde usa uygun tanrısal bir düzenin varlığını savunmak farklı ya da aykırı görüşler değildir. Tüm bolluk ve bereketin Telepinu'dan geldiğini savunan Hititler ile evrende tanrısal bir uyumun varlığını dile getirip, bu uyumu sağlayan gücün tanrı olduğunu savunan Kepler, mit olarak aynı düşünce ortamındadır. Ayrılık sadece duyu ile us arasındadır (Eyüboğlu, 1998: 28). Mitoloji tamamen kendi dünyamızla birlikte var olan ve bir şekilde onu destekleyen farklı bir düzlemde bahseder. Tanrılar dünyası adı verilen, göz ile görülmemesine rağmen daha güçlü olan bu gerçekliğe inanış, mitolojinin temelini oluşturmaktadır (Armstrong, 2005: 9).

Erken dönem mitleri, insana, elle tutulur bir dünyaya bakarken, görünenlerin aslında başka bir şeyi temsil edeceğine algılanan gerçekliği öğretmiştir. Ve bunun için hiçbir inanç sızramasına gerek duyulmamıştır. Çünkü bahsedilen çağda kutsal olanla olmayan arasında metafizik açıdan uçurum yoktur. İlk insanlar bir taş dahi bakarken cansız, niteliksiz bir kaya parçası görmez; güç, kalıcılık, dayanıklılık görürlerdi. Çünkü bakılan o taş parçası insanın incinebilir durumundan farklı olarak, dayanıklılığı ile mutlak bir varlığın temsili haline gelirdi. Taşı, kutsal hale getiren ötekilik özelliğiydi. Antik dünyada, kutsalın yaygın bir tezahürü olarak bilinen taş, kutsal olanın kendini göstermesi olarak değer görürdü. Hiçbir çaba olmaksızın kendini yenileme özelliğine sahip olan ağaç da baharda canlanarak, ölümlü erkek ve kadınlarda olmayan mucizevi

diriliği sergilerdi. Küçülüp büyüyen Ay'ı seyrederken, kutsal güçlerin yenilenerek dirilişindeki tekerrürü, acımasız ve katı, ürkütücü ve affedici özelliği kadar avutucu da olabilen bir yasanın varlığına tanık olurlardı. Taşlar, ağaçlar, göksel varlıklar tapınma aracı olarak görülmezdi. Onlar kutsal olarak nitelendirilirlerdi. Kutsallıklarındaki neden, tüm doğal süreçlerde işlediği görülen, insanlara farklı ve daha etkili bir gerçekliğin ipuçlarını veren gizemli gücün dışı vurur halinden kaynaklıydı (Armstrong, 2005: 17,18).

3.2. Mitlerin İşlevi

Simge, mit ve gelenekler kökenlere dair bilgiler veren belgeler niteliğindedir. Elde edilen bu bilgilerin dayandığı kaynaklar olarak mit ve semboller yaşayan fosiller olarak nitelendirilir çünkü bir fosil parçası ayrıldığı organizmayı anlatmak için yeterli bir envanter görevi görebilmektedir (Eliade, 2003: 35). Dinler tarihine giriş. İnsana dair tüm rit ve anlamlı hareketlerinin örneği halindeki modellerini oluşturma işlevini yerine getiren mitler, arkaik ve geleneksel toplulukların anlaşılması konusunda kaynaklık etmektedir (Eliade, 2001: 18). Ancak söz konusu kültürü anlatırken yaşandığı zaman dilimi ile beraber ele alarak yaşam bilgeliği görevini üstlenmektedirler (Campbell, 2013: 82).

Mitler, ilksel olarak nitelendirilebilecek bir olay zincirini doğüstü bir yorumla anlatarak onları güçlendirirken, aynı zamanda değerli ve saygın hale getirirler. Doğruluğu konusunda hemfikir olunması gereken ahlaksal bilgilerin yan ürünü olan mitler, yaratılan mucizelerle inançları, örneklerle ise sosyal statüleri aktararak ve pekiştirmektedir (Malinowski, 1990: 131). Toplumlar içerisindeki istikrar ve ahlaki düzeni sağlamada önemli bir etken olan mitler, bireylere hayat sürdüğü topraklar ve yaşadığı tarihe göre yol göstererek toplumlara ihtiyaçları kapsamında biçim vermektedir (Akgül, 2012: 26).

Ritüeller için model olma görevinin haricinde din ve metafizik konularındaki deneyimlere de modellik yapan mitler, bireyin kutsal dışı günlük hayatlarına dair arketipleri yaratmaktadır (Eliade, 2003: 405).

Anlatılan kahramanlık öyküleri ise insanları eğlendirmek için oluşturulmamıştır. B bu öyküler bireylere iyi insan olma konusunda yön verirler (Armstrong, 2005, s. 60). Bu destansı söylenceler bireye, insanda olması beklenen etik davranış kuralları ile kültürel değerleri göstermektedir (Rosenberg, 2003: 20)

3.3. Mitlerin Konusu

Mitlerde günümüz romanlarında bulduğumuz türden bir kurgu karakteri rastlanmaz. Aksine mitlere inanılır. Çünkü çok eski zamanlarda yaşanıldığına inanılmak istenmiş olaylar o zamandan beri dünya ve insanın yazgısını sürekli olarak etkilemeyi başaran canlı bir gerçeklik olarak benimsenmiştir. Yaratılışı, işlenen ilk günahı ve İsa'nın fedakârca ölümüyle gelen kurtuluşu dile getiren İncil inanmış Hıristiyan bireyler için ne ifade ediyorsa, mitlerde ilkel insan açısından onu ifade etmektedir (Malinowski, 1990:87).

"Pek çok mitte ve efsanede aşkın bir mekanı-cennet ya da cehennem- simgeleyen "yasaklı bir alana" dahil olmaya çalışan kahramanın ya da yarı-tanrının karşılaştığı "güçlükler" anlatılır. Bıçak gibi keskin bir köprü, sallanan bir sarmaşık, neredeyse bitişik iki kayanın arası, bir an için mekanda açılan bir kapı ve bu aralıktan içeriye dalma zorunluluğu; dağlarla, sularla, ateşle çevrili bir alan ve canavarların beklediği bir yer ya da "yerle göğün birleştiği" yerde bulunan bir kapı ya da "yıl sonunda" ulaşılan bir yer"...(Eliade, 2003: 407).

Mitolojilerin genelinde görülen ortak konular arasında yer ve gökyüzüne ait Tanrılar ve ilk ana-baba öyküleri ilk sıradadır. Tanrı tarafından yaratılan ilk insanın kaya, bitki, çamur, ağaç gibi yeryüzüne ait bilindik öğelerden yaratımları aktarılmaktadır. Bu anlatımlarda aynı Tanrıların, yarattıklarını büyük bir tufan ile yok ettiği de görülmektedir. Doğada olduğu gibi evrenin bir özelliği olan doğum, olgunluk, ölüm ve ölüm sonrası gelen yeniden doğmalara değinen konular, mitolojilerde sıklıkla görülmektedir. Ancak bu anlatımlardaki kahramanların doğumları ve ölümleri sıra dışı bir olay niteliğinde yansıtılmaktadır. Zaten kendileri de doğa üstü güçleri ile tanıtılmaktadır. Nitekim onlar kötü yaratıkları özel silahlar ile yok edip çetin yolculuklara koşan, hatta istediklerinde yeraltına dahi inebilen Tanrı çocuklarıdır (Rosenberg, 2003: 18).

Yaradılışın birer öyküsü niteliğindeki mitler, doğanın yanında doğüstü varlıklara dair oluşumları anlatmaktadırlar (Çaycı, 2012: 5). Ele aldıkları konularda arkaik dönemlerdeki doğa üstü varlıklara ait eylemleri de öykülerler (Eliade, 2001: 28, 29).

4. Mitoslarda Doğa Üstü Yaratıklar

4.1. Türk Mitolojisinde Umay

Humay, Kumay, Huma olarak farklı Türk lehçelerinde telaffuzlarına rastlanan kuş, eski Türk inanışları çerçevesinde Hayat Ağacı ve Hayat Suyu ögelerinin yanında önemli bir motif olarak betimlenmiştir (Kurnaz, 1998: 478). Kuş görünümüne bürünebildiği için kanatlı olarak tasvir edilen Umay, Yaşam Ağacının kudretli sahibi olarak üç boynuzlu veya üç dilimli taç ile kendini göstermektedir (Karakurt, 2011: 299). Orta Asya kültürüne ait söylencelerde çoğunlukla Hayat Ağacı imgesi ile karşımıza çıkmasından ötürü göklerden yeryüzüne inmiş bir Ana Tanrıça düşüncesi oluşturmaktadır. İlerleyen zaman diliminde İslamiyet'in de etkisi ile bu düşünce etkisini yitirmiş ve kullanım alanı azalmıştır (Yıldırım, 2016: 8, 9).

Umay Ana, Altay Türklerinde 'Ayısıt' adı ile anılmaktadır. İnsanları koruduğu gibi yeryüzündeki bütün canlıların yavrularını büyüme süreci tamamlanana kadar korumak ile mükelleftir (İnan, 1976: 26, 27). Umay'ın koruyucu bir ruh olduğunu savunan Kalafat'a göre, çocukları koruma görevini üstlenen bu iyenin, Göktürk Çağına ait Bengütaş yazıtlarında da adı geçmektedir. Koruyuculuk görevini bebeğin doğumundan erginlik dönemine dek sürdüren Umay Ana'nın bu görevi, yeryüzündeki canlıların tümüne yöneliktir (Kalafat, 2010: 98, 100).

Mahmud Kaşgari, Umay hakkında;

"kadın doğduktan sonra çıkan sondur, kadınlar Umay ile tefeül ederler, Umay'a taparlarsa oğul olur" cümlelerini sarf etmiştir. Burada kullanılan tapınma saygı gösterip kutsama anlamındadır. Yazıtlar onun koruyucu bir ruh olduğunu doğrulamaktadır. Osman Turan (1978) ise, Umay ve diğer iyelerin birer tanrı olmayıp dinlerin genelinde mevcut olan melek ya da mukaddes varlıklar olduğunu dile getirmektedir. Günümüz Orta Asya inanışlarında da hala lohusa kadınların ve çocukların koruyucusu rolündedir" (Kalafat, 2010: 98, 100, aktaran, Deniz, 2021: 60,61).

'İmı' isimli kuş görünümlü bir varlık olarak tasavvur edilen ruhani ögenin Umay ya da (Ayısıt) olma ihtimaline değinen İnan'a göre ise, bu varlığın bir diğer görevi, doğanın farklı alanlarında bulunan hayati unsurları, Kut adı altında bir araya getirerek, henüz doğmamış olan anne karnındaki bebeğe üfleterek can vermesidir. Gebe kadınları da koruması altına alan bu ruhani ögeler, çocuğu sahibi olamayan kadınlara çocuk verir (İnan, 1976: 26, 27).

"Türklerde Hüma adıyla bilinen efsanevi kuş, farklı kaynaklarda Anka, Simurg, Harpy, Siren gibi isimler ile tanıtıldığı açıkça görülmektedir. Ancak bu yaratıkların farklı mitolojilerde farklı öyküleri olduğu da bilinmektedir" (Deniz, 2021: 86)

Yakut Türklerine ait inançlarda 'ıımı' olarak bilinen Umay için söylenenler Zümrüd-ü Anka ve Simurg için söylenenler ile benzerlik gösterir. İranlılara ait mitoslarda Giokerena ismiyle bilinen ağacın tepesinde yaşam sürdürdüğüne inanılan Simurg adlı efsanevi kuşun, Türk mitolojisinde adı geçen Umay tasavvuru olduğu görüşü savunulmaktadır (Aşir, 2016). Eski çağlardan bugüne dek Türk toplumuna ait milli öge ve kültler arasında yer alan Umay inancının Hüma kuşu ile ilintisini dile getirenler arasında yer alan İnan'a göre, Hüma adlı öge İran edebiyatında da boy gösteriyor olsada, bu ögeye dair köken ve aitliğin önemsizliğinden bahsederek asıl dikkat edilecek noktanın, Hüma adlı fantastik ögenin, Yakut mitoloji ve inancında adı geçen 'ıımı kuşu' ile ortak özelliklerde olduğudur (İnan, 1986, 36-39).

Farklı kültür ve dönemlerde farklı adlarla anılarak kuş vücutlu kadın başlı olarak tasvir edilen mitolojik öge birçok uygarlığa ait mitlerde fantastik bir motif olarak görülmekteyken, Göktürklerde Hüma kuşu veya Umay ana olarak anılmaktadır. Yardım dileyen insanların imdadına koşan bir melek olarak kabul gören bu yaratık (Yıldırım, 2016: 8,9) efsanelerde ise sürekli karlar arasında yaşayarak, kemiklerle beslenen, çocukları kapıp kaçırarak yırtıcı bir kuş olarak tanıtılmaktadır. Bir zamanlar bu kuşun neslinin arttığı ve buna karşın peygamberlerden birinin ettiği dua ile neslinin kurduğu rivayetlerde geçmektedir (Önder, 1967: 7). Aynı ögenin, farklı dönemlere ait söylencelerde, tezat kimliklere büründürülerek iyilik yapmayı görev edinmiş bir kuş olan Hüma'nın bir anda kötü bir yaratığa dönüştürüldüğü görülmektedir.

Orta Asya kültürüne ait etnografik ve arkeolojik objelerde farklı betimler halinde karşımıza çıkan kadın giyimli, ak saçlı tasavvur kimi yerlerde ise kuş biçiminde vücut bulmuştur. Bazen de kuş ve insan karışımı kanatlı bir kadın veya melek olarak tasvir edildiği görülmektedir (Beydili, 2004: 580, 584). Ulaşılmadaki imkansızlığın ayaksız oluşundan kaynaklandığı dile getirilen Hüma kuşu, mutluluk yolundaki talih olarak yorumlanmaktadır. Benzer özellikte Anka adlı kuşun, gökyüzünde yaşayıp hiçbir şekilde yere konmayan

cennet kuşu olarak söylencelere konu edildiği de görülmektedir (Akin E. , Akin E. , ve Ayverdi, 2016: 86, 87). Bu efsanevi kuşa dair inançlarda gölgesinde kalan insanın zengin bir hayata kavuşarak makam, mertebe (devlet) sahibi olacağına dair öngörüler mevcuttur (Öner, 2008: 567). Bu noktada Osmanlı Devleti'ne ait envanterlerde 'Hümayun' tabiri ile yer bulan Umay ögesi, Devlet Kuşu olarak da tanınmaktadır. Kurulan bu Umay, Hüma, Hümayun ilintisinin kökeninde, egemenliğin göklerden (Tanrıdan) gelen Kut inancından kaynaklı olduğu düşüncesi yatmaktadır (Beydili, 2004: 580, 584).

Türk kültürünün derinliklerine dek uzanan Umay inancına dair sembolik ifadeler sanatın farklı dallarında yer almıştır (Avşar, 2012: 4). Anadolu coğrafyasında Selçuklu Türk Çini sanatında da örneklerine rastladığımız insan başlı kuş ögesi, aynı zamanda mimari yapılarda da taş kabartma olarak görülmektedir.

4.2. İran Mitolojisinde Simurg

Farklı türdeki otuz ayrı kuşa ait özellikleri bünyesinde barındırdığına inanılan Simurg, İran mitolojisinde 'Otuz Kuş' adıyla anlam bulmaktadır. Ateş ya da güneşten yaratıldığına inanılan bu efsanevi kuş, bir ejdere dahi karşı koyabilecek güçte olup, devlet kuşu olarak bilinmektedir (Alsan, 2005: 91). Gövdesi iri bir kuş olarak resmedilen Simurg, yuvarlak dolgun yüzlü, başında tacı ile betimlenen güzel bir kadındır. Buna karşın Yakınoğu Simurgları genellikle taşsız olarak betimlenmişlerdir (Önder, 1968: 7).

Söylenceye göre, engin bir okyanusun çevrelediği Elburz adlı bir dağın ortasında tasavvur edilen Gaokerena isimli ağaç çiftinden söz edilirken aynı zamanda bu ağaçların sonsuz yaşam iksirini tohumlarında barındırdıklarından bahsedilmektedir. Simurg denilen kuş ise bu ağacın tepesinde yuvalanmaktadır. Ağacın dallarını kırması veya sallamasıyla düşen tohumlar rüzgâr ve yağmur gibi tabiat olayları sayesinde dünyaya şifa dağıtmaktadır. İran mitolojisindeki Simurg'un, Türk mitolojisinde yer alan kutsal kayın ağacının zirvesindeki kartal ve Hint mitolojisinde adı geçen 'Garuda' ile benzerliği dikkat çekicidir (Alsan, 2005, s.92). Benzer nitelikteki mitolojik kuş, Zerdüş'tinine ait kutsal kitap olan Avesta'da "Saena" adıyla anılmaktadır. Sanskritçe Siena kelimesi 'doğan' anlamında kullanılmaktadır. Avesta'da Saena ağacı şifa kaynağı olarak kabul edilmekte ve bu kuşun yuvasının ağacın üzerinde olduğuna inanılmaktadır. Zerdüş'tlerin kutsal saydığı Avesta'ya göre Saena ağacı uzak diyarlarda Vurukaşa denizinde yer alan ağacın tepesinde hayat sürmektedir. "Şah-ı Murgan" tabiri ile kuşların padişahı vasfını taşıyan Saena kuşu yuvasındaki şifalı otlar ile çaresiz hastaların yardımına koşan bir melektir (Önder, 1968: 7)

Günümüzde okunan Türk efsane ve masallarında Simurg'un "Zümrüd-ü Anka" ismiyle geçtiği görülür. Zümrüd-ü Anka, masallarda Keloğlan'ın en zor zamanlarında yardımına koşan efsanevi kuştur. İyilik meleği olarak tasvir edilen bu kuş, kanatları arasına aldığı Keloğlan'ı istediği yere götürmektedir. Aynı motif, Dedekorkut'un Oğuznamesinde ise kadın başlı kuş gövdeli bir "peri" olarak nitelendirilirken Tepegöz'ün annesi olduğu dile getirilir (Önder, 1968: 7).

İran mitolojisine ait eserlerden olan Firdevsi'nin Şehnamesinde, Simurg'un gerçek kimliğini yansıttığını savunan Önder'in Şehnameden aktardığına göre;

Pehlivan Sam, saçları beyaz olarak doğan çocuğundan utanarak onun Alburz Dağlarına bırakılarak terk edilmesini emreder. Bu dağlar, abanoz, sandal ve öd ağacından oluşan Simurg'un yuvasıyla tanınır. Yavrularının karnını doyurmak için yiyecek arayan Simurg, pehlivan Sam'ın oğlu Zal'ı kayaların arasında terkedilmiş bir halde görüp, şefkatle onu alıp yuvasına götürür. Simurg ve yavruları Zal'ı besleyerek, büyütürken ona dillerini de öğretirler. Yıllar sonra büyüüp güçlü bir delikanlı olan Zal'ı rüyasında gören, babası Sam, oğlunun Alburz dağlarında yaşadığını öğrenerek onu aramaya koyulur. Sam ve adamlarının Zal'ı aradığını gören Simurg, yuvaya gelip Zal'a gördüklerini anlatır. Ona, babasının yanında olması gerektiğini ancak herhangi bir zorluk ya da tehlike anında kendisine vereceği tüyü yakması gerektiğini söyler. Kendisine verdiği tüyü yakması durumunda yardıma koşacağına söz veren Simurg, Zal'ı kanatları arasında babasına götürür (Önder, 1968: 8).

Simurg üzerine kaleme alınan bir başka söylence ise Büyük mutasavvıflardan Feridettin Attar'a ait "Mantık-ut-Tayr" adlı eserinde görülmektedir. Özetlenmiş söylenceye göre;

Bir araya gelerek kendilerine bir padişah seçmek isteyen kuşlar, Tanrının habercisi ve Peygamberin yoldaşı olduğunu söyleyen Hüdhdüd kuşuna kulak verirler. Padişahı tanıdığını dile getiren Hüdhdüd kuşunun peşine takılarak kuşlar padişahı Simurg'un yuvalandığı Kaf dağına doğru yola koyulurlar. Bu çetin yola çıkmaktan çekinen bazı kuşlar özür dileyerek vazgeçerler. Kaf dağına doğru uçan kuşlar ise bir süre sonra yorgun düşerek tekrar Hüdhdüd'ün etrafında toplanarak yolculuk konusundaki şüphelerinin giderilmesini isterler.

Hüdhüd ise önlerinde yer alan aşk, istigna, marifet, istek, hayret, tevhid, ve fakr-u fena adlı yedi vadinin geçilerek Simurg'a ulaşılabileceğini söyler. Tekrar yola koyulan kuşların bazıları açıktan ölürlen, bir kısmı da yorularak yolda kalır. Yola düşen kuşlardan sadece otuzu dergâha varabilmiştir. Bir çavuş dergâhın kapısını açar ve içeri alarak her birini bir tahta oturtur. Her kuşun önüne birer kâğıt koyarak okumalarını ister. Çavuşun verdiği kâğıtta kuşların yaptıkları her şey yazmaktadır. Kuşlar şaşkın bir ifade ile bakakaldığı anda Simurg belirmiştir. Ancak gördükleri Simurg kendilerinden başka bir varlık değildir. Simurg'a bakan kuşlar kendilerini görürler ve aniden bir ses duyulur;

“Siz buraya otuz kuş geldiniz. Bu aynada otuz suret belirdi. Nihayet hepsi Simurg'da yok olur, gölge güneşte kaybolur. Böylece halk'ı temsil eden kuşlar, akli temsil eden Hüdhüd'ün aracılığı ile, Hak'kı (Tanrı) yı temsil eden Simurg'a ulaşımlardır” (Önder, 1968: 8,9).

Simurg'a dair bu söylencelerden de anlaşılacağı üzere, birtakım ilahi güçlere sahip, evrene dair sırlardan haberdar olabilen, geleceği görebilme yetisi olan bir kuştur. Her türlü zorluğu aşabilecek güç ve kudrete sahip olduğu kabul edilen Simurg, bilge ve akıllı kişiliğinin yanı sıra her hastalığa çare bulabilmesi yönü ile iyiliğin sembolü niteliğindedir (Yıldırım 2013: 152). Şehname'de yer alan bu söylencede konu edilen Simurg, iyi yönleri ile tanıtılmıştır. Anlatımda çizilen Simurg'a dair bu iyi profil, insanlarca en çok sevilen ve kabul gören betimdir. Ancak aynı kaynakta yer alan farklı bir söylencede Simurg, yırtıcı bir kuş olarak kötü bir karaktere bürünerek farklı bir imaj çizmektedir. Burada Simurg ağacın değil, bir dağın üzerinde yaşamaktadır ve uçarken bir dağ veya siyah bir buluta benzetilmektedir. Pençeleri ile Parsları, timsahları hatta iri cüsseli filleri dahi kaldıracabilecek güce sahiptir. En az kendisi kadar güçlü iki yavruya sahiptir. Uçtuklarında havanın karardığı siyah bir bulut gibi gökyüzünde ağıdıkları tabir edilir. İsfendiyar bu korkunç yarattığı hile yaparak öldürebilmiştir (Önder, 1968: 8).

4.3. Yunan ve Roma Mitolojisinde Siren

Roma ve Yunan mitolojisinde Sirenler, yarı kadın yarı kuş şeklinde betimlenmiş deniz daimonlarıdır. İlk olarak Odyseia'da adı geçen bu doğaüstü yaratıkların sayısı ikidir (Şekil 1). Ancak sonraki tradisyonlarda sayıları iki veya dört olarak görülmektedir. Mitograflar bu yaratıkların müzisyen oluşuna dikkat çekmişlerdir (Grimal 1997, 726-727).

Şekil 1. Odysseus ve Sirenleri tasvir eden kırmızı figürlü vazo resmi, Trustees of the British Museum.

<https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-11879/sirenler/>

Erhat'a göre ise; Yunan mitolojisi kaynaklı bu efsanevi yaratıklar başka mitolojilerin etkisiyle karışım ve değişime uğrayarak günümüze gelebilmiş deniz kızlarıdır. Önceleri Odyseia' da adları geçen sirenler

gövdesi kadın, kuş kanatlı (Şekil 1) ve güzel sesleri ile tanımlanırlar. Sonraki dönemlerde orta çağın etkisi ve kuzey folklorunda görülen figürlerin etkisi altında kalarak kanatlı olmaktan çıkıp insan ve balık karışımı biçimleriyle deniz kızları olarak betimlenmişlerdir. Günümüzde de siren ya da deniz kızı denilince akıllarda oluşan görsel belden yukarısı kadın, belden aşağısı ise yüzgeç ve pullar ile kaplı yaratıklar olur. Ancak bu imge Yunan mitolojisine tamamen yabancıdır. Siren figürünün Yunan mitolojisinde balık ile hiçbir ilişkisi yoktur. Yunanlılara ait bir öyküde Kirke Odysseus'u denizlere uygulamadan evvel yolla onu ne tür tehlikelerin karşılayacağını kendisine bildirdiği dizelerden bu ilintisizlik anlaşılmaktadır (Erhat, 1996: 268).

“Seirenlere varacaksın sen en önce,
onlar büyüler yakınlarına gelen bütün insanları,
kim yaklaşırsa bilmeden ve dinlerse onları, yandı,
bir daha evinde onu ne karısı karşılar, ne çocukları.
Seirenler onu çayırdı çınlayan ezgileriyle büyüler,
çayırın çevresinde kemikler vardır, öbek öbek,
bunlar kemikleridir etleri çürüyen insanların,
büyük küçük durur kemiklerin üstünde deriler.
Durma orada, yürü, arkadaşlarının da tıka kulaklarını,
tatlı balmumuyla tıka ki, onların sesini dinlemesinler,
istersen dinle sen, ama bağlasınlar ayakta seni,
hızlı geminin içinde iplerle bağlasınlar kollarından,
bacaklarından orta direğe, ondan sonra dinle Seirenleri doya doya” (Erhat, 1996: 268).

Odyssus, Kirke'nin nasihatlarına kulak vermiş ve denizlerin enginliklerinde sirenlerin sesini duyduğunda tehlikeyi fark ederek kendini gemi direğine bağlatıp (Şekil 1) kulaklarını balmumu ile tıkadığını şu dizelerde dile getirmektedir;

“...bir tanrının gelip uyuttuğu denizin üzerine kıpırtısız bir dinginlik çöker... Adamlarım çamdan küreklerinin vuruşuyla köpürtüyor denizi. O anda, işte, tunçtan kamamla koca bir balmumu topağın bölüp güçlü ellerimle yoğurdum. Kürekçilerin bir sırasından diğerine, hepsinin kulaklarını tıkadım. Onlar da ellerimi, ayaklarımı bağlayıp beni geminin direğine tutturdular” (Estin ve Laporte, 2008: 174).

Öteki Yunan Mythos Yazarlarının sirenleri bu şekilde uzun soluklu söylencelerle anlatması erken çağlardan itibaren vazo resimlerinde çokça yer almalarından kaynaklıdır. Mitologlar genel olarak sirenlerin Irmak Tanrı Akheloo's'un kızları olduğunu dile getirmektedirler. Annelerinin Melpomene ya da Terpsikhore adındaki Musalardan biri olarak bilinir. İki, dört veya üç kız kardeş oldukları söylenir. Güzel şarkı söyleyip çalgıcı oldukları dile getirilirken bir trio yaparak birinin lyra, diğerinin flüt üçüncü kız kardeşin ise ezgiler söylediği efsanelere konu olmuştur (Erhat, 1996: 268). Ovidius'a göre ise sirenler önceki zamanlarda kuş kanadına sahip olmayan kızlar olup Persephone'nin arkadaşlarıdır. Ancak Pershephone Hades tarafından kaçırıldığında kanatlarını bırakarak ona yetişmeye çalışmışlardır. Başka yazarlar ise bu özelliklerin tanrının bir cezası olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak Yunan Mitolojisindeki sirenler ile Harpy adlı yaratıkların birbirlerine benzedikleri hatta Harpy'nin sirenlerin bir başka türünü simgeledikleri açıktır (Erhat, 1996: 269).

4.4. Yunan Mitolojisinde Harpy

Kadın yüzlü, yaygın kanatlı, sivri pençeli bir çeşit yırtıcı kuş olarak bilinen Harpya Adı 'kapıp kaçanlar' anlamına gelmektedir. Okeanos'un kızı Elektra'nın Thaumasa'la birleşmesinden doğan çocukları olarak bilinirler. Adları ise Aello (Kasırga), Okypete (Hızlı uçan, Bora) dir. Bazı kaynaklarda adı geçen Kelaino ise fırtınadan evvelki gök kararmasının simgesi olarak nitelendirilir. İnanca göre Harpya'lar çocukları kaçırdılar ve ölümlerin ruhlarını alıp Hades'e götürürler. Eski Lykia'nın Ksanthos (bugün Kınık) şehrindeki ünlü mezar bu inancı en iyi şekilde canlandıran anıt niteliğine sahiptir. Mezarın iki yanında yer alan kabartmaların (Şekil 2) her birinde bir Harpya bebek gibi kundağa sarılı bir ruhu kollarında taşır halde tasvir edilmiştir (Erhat, 1996: 116).

Şekil 2. The British Museum’de yer alan Harpy Abidesi (Marble reliefs from the Harpy Tomb).
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1848-1020-1.

Harpya'ların rol aldığı bir diğer efsaneye göre ise Trakya kralı Phineus işlemiş olduğu bir suçun cezası neticesinde kör olmuştur, tanrıların ona verdiği bela ise tabağındakilerin hepsinin Harpya'lar tarafından kaçırılması olmuştur (Erhat, 1996: 116).

Yunan-Roma mitolojisinde ve dolayısıyla sanatında kullanıldığı görülen ‘harpia’ motifi antik döneme ait Mezopotamya kültürlerine ait eserlerde de görülmektedir (Korucu, 2013: 166).

4.5. Rus Mitolojisinde Siren

Kadın başlı kuş gövdeli Rus sirenlerine ait ikonografik anlamlarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Orta çağ Rus sanatındaki kuş sembolünün barındırdığı anlam konusunda genellikle Hristiyanlık öncesi mitolojik görüşlere başvurulmuştur. Burada kuşlar üçlü evren anlayışında dile getirilen gök ve yeri birbirine bağlayan unsur ve göklerin yerdeki temsilcisi olarak görülürler. Benzer görevler; Siren, Grifon, Semargl (Simurg), Ejder gibi doğaüstü kanatlı yaratıklarca paylaşılmaktadır. Rus koltlarında (kadın takıları) kadın ve kuş katılımlı Sirenlerin birtakım mistik güçlere sahip varlıklar olarak koruyucu tılsım görevini aldıkları da varsayımlar arasındadır (Рыбаков, 1971, aktaran, Avşar, 2012: 12).

Rus sanatında görülen Siren figürünün, bereket ve su unsurları ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Rus terminolojisinde yer alan siren figürünün “сиринвила” isminden anlaşıldığı üzere Slav mitolojisinde deniz kızı ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bahar döneminde ekinleri sulayarak topraklara bereketi getiren deniz kızı inancı Slav halklarına ait sözlü geleneklerde de görülmektedir. Kolt süslemelerinde (Şekil 3 ve 4) kullanılan su unsurunun bu noktada tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. Rus kültürüne ait pagan izlerini kapsamlı bir nitelikte inceleyen Рыбаков, kadın başlılarında çoğunlukla kullanılan gök ve bereket simgelerinin varlığına dikkat çekmektedir. Siren figürünün gövdesini süsleyen motifler ve zemindeki dikey yönlü yağmur damlalarını temsil eden küçük kabartmalar ile bu ifade daha da netleşmektedir (Рыбаков, 1987: 577,580 aktaran Avşar,2012: 13).

Şekil 3. Niello tekniğinde siren figürü ile süslenmiş kolt örneği (Рыбаков, 1948: Рис. 83, aktaran, Avşar, 2012: 12.).

Şekil 4. Emaye tekniğinde çift siren figürü ile süslenmiş altın kolt örneği. (Avşar, 2012: 11).

Ana Tanrıça kültürünün erken devirlerde bolluk, bereket ve su unsuru ile ilintili olarak toprağın verimliliği ve doğurganlığını sembolize ettiği bilinmektedir. Hristiyanlık öncesine ait Slav kültürlerinde bu görevi üstlenen figürün Makoş olduğu düşünülmektedir. Toprak ana ve doğa ana ile eşleştirildiği görülen bu ilahın bir diğer özelliğinin ise besleyen, doğurganlık veren bir ruh olmasıdır. Aynı zamanda ölen insanlara ait ruhları öteki dünyaya götürme görevini üstlendiğine inanılmaktadır. (Маслова, 1978: 158; Гаврилов ve Наговицын, 2002: 72, aktaran Avşar, 2012: 14). Bahsedilen bu özellikler Türk kültüründe Umay Ana olarak bilinen Tanrıça ya da iyeye yüklenen vasıflar ile büyük oranda örtüşmektedir. İnanca göre Umay, insanları ve canlıları koruyup göklerden gelen kutlu ruhu yeryüzünde yaşam için insanlara üflerken aynı zamanda aynı ruhu ölen kişiden alarak göklere geri götüren, sağlık, doğurganlık ve yaşam gücü veren ilah olarak kabul edilmektedir (Моров, 2001; Çoruhlu, 2006: 39, aktaran, Avşar, 2012:14).

Slav mitolojisinde adı geçen bir diğer kuş çifti ise Alkonost ve Sirindir (Şekil 5 ve 6). Alkonost, parlak tüylere sahip olduğundan dolayı cennet kuşu olarak nitelendirilir. Ne kadar yaşlı ise tüyleri de o kadar parlak olur. Çok tanrılı dönemlerde Alkonost'un istediğinde fırtınalar çıkarabilen bir tür rüzgâr ruhu olduğuna inanılmaktadır. Hristiyanlar ise bu kuşun, tanrının elçisi olduğuna inanmaktadır. Güzel sesi ile üzgün insanları mutlu edip her şeyi unutturabilen bu kuş, günaha girmemeleri için azizlere cennetin güzellikleri hakkında şarkılar söylediği dile getirilmektedir. Savaşların Alkonost'un sesi ile sona erdiği rivayetler arasındadır. Sirin ise, Alkonost'un uğursuz olan benzeri olarak nitelendirilir. Alkonost sesinin neşe ve mutluluk getirmesi ile tanınırken Sirin ise şarkı söylediğinde kötülük yapanlar acı ve kedere boğulurlardı. Ölümün habercisi Sirin'in şarkısını duymak, birinin öldüğünü ya da şarkıyı duyan kişinin ölüme yaklaştığına inanılırdı. Kuzgun ya da karga gibi siyah tüylere sahip olan Sirin, Dünya ile öteki alem arasında ölümlerden mesajlar getiren bir kuş olarak nitelendirilirdi. Bu kuşun Alkonost'un ikinci kişiliği olduğu göz önüne alınırsa kötülükleri cezalandırmanın ve ölümleri öteki dünyaya götürmenin, onun ilahi görevleri arasında olduğu

düşünülebilmektedir. Alkonost ve Sirin yumurtalarını kıyıya bırakarak, okyanusa yuvarlarlar. Söylenceye göre yedi gün sonra yumurtaların çatlaması ile güçlü fırtınalar eser (Arkhorton.com).

Şekil 5. Moskova Tretjakov Müzesinde yer alan Victor Michajlovic Vasnevov'un Alkonost ve Sirin Resmi tasviri, 1896. (https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Vasnetsov_Sirin_Alkonost.jpg)

Şekil 6. Andrei Shishkin, Irij Garden İsimli Eseri, 2016, Russian Federation. <https://www.wikiart.org/en/andreyshishkin/sad-iriy-2016>

5. Sonuç

Mitler, efsane, destan, öykü olarak nitelendirilseler de onları diğer türlerden ayıran en büyük özellik kutsal olarak kabul görmeleridir. Korkular, ümitler ve inançlarla beslenen mitler, ritüellerle harmanlanarak kutsanıp, öyküleri içinde gizleyen sembolik ifadelere dönüşmüştür. Sanat yoluyla günümüze dek gelmeyi başaran doğaüstü yaratıklar, her çağda merak konusu olmuş, yer aldığı söylenceleri ve bu söylencelerdeki görevlerini modern insana dinletmeyi başarmışlardır. Ancak ayrı medeniyetlerin benzer öykü ve inançlara sahip olabileceği gibi farklılıklar gösterdikleri de görülebilmektedir. Bu farklılıklar; gereksinimler, coğrafi etkiler, korkular, inançlar ekseninde gelişen değişim ve dönüşümlerdir.

Çalışmanın konusu olan kadın başlı kuş gövdeli doğa üstü yaratığın Türk, Slav, Yunan, İran kültürlerinde görülen söylencelerdeki rolü, görsel sembolizmi ile birlikte ele alınarak literatür taramaları yapılmıştır. Elde edilen görsel ve yazınsal veriler karşılaştırılmış, kültürler arası benzerlikler ve farklılıklar irdelenmiştir. Türklerde Umay, İran'da Simurg, Slav Mitolojisinde Alkonost adıyla öykü ve inançlara konu olan kadın başlı kuş ögesinin benzer görsellikte ikonografik anlamlar içerdiği görülmüştür. İran kültürüne ait bazı metinlerde ve Yunan mitolojisinde çoğunlukla kötü karakter olarak yer edindiği tespit edilmiştir. İyi ya da kötü rollerdeki bu yaratıklara, toplumlara ait inançlarda, bazen koruyan, bazen korkutan, bazen de umut veren tılsımlı güçler olarak karşılaştığı çalışma sonucunda ortaya konulmuştur. Bu doğaüstü öğelere köken ve menşei olarak bakıldığında, aynı ögenin benzer ya da farklı karakterlerle birçok kültürdeki varlığı doğal bir olgu olarak karşılanmaktadır. İnsanlığın bilinci ile yontularak hayallerle renklendirilen bu yaratımların sebebi sorgulandığında alınan cevaplar her kültürde benzer niteliktedir. 'Neden yaratıldı' sorusuna; inanç, korku ve arzular gözüyle bakıldığında ve bu soyut olguların dünyanın neresinde olursa olsun her insanda var olabileceği düşünüldüğünde, bu sembollerin benzer yaratımlarının her coğrafyada oluşması kaçınılmaz görünmektedir.

Kaynaklar

- Akgül, M. (2012). *Mit, Din ve Toplum İlişkisi.*, R. Duran (Ed.). Mitoloji ve Din. (Birinci Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akın, E., Akın E. ve Ayverdi G. (2016). Şeyh Galib Divanında Mitolojik ve Efsanevî Kuşlar. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 82-98.
- Alsan, Ş. (2005). Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitoloji Kaynaklı Hayvan Figürleri, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Armstrong, K. (2005). *Mitlerin Kısa Tarihi* (Çev. D. Şendil.). İstanbul: Merkez Kitapçılık.
- Aşır, M. (2016). Türk Mitolojisinde Simurg Motifi. Arkeoloji, Tarih ve Sanat. Erişim adresi: <http://mustafaasir.blogspot.com/2016/10/turk-mitolojisinde-simurgmotifi.html?m=1>
- Avşar, L. (2012). Kubadabad Çinilerindeki Harpi, Siren Figürünün İzini Sürerken, *Akademik Bakış Dergisi*. 31.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*. Çorum: Karam Yayınları.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi*; Ansiklopedik Sözlük. (Çev. E. Ercan). Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (Çev. L. Yılmaz) Ankara: Dost Kitabevi.
- Campbell, J. (2013). *Mitolojinin Gücü*. (Çev. Z. Yaman). (3. Baskı). İstanbul: Kapital Medya Yayınları.
- Çaycı, A. (2012). *Kavramlar ve Tanımlar*. R. Duran (Ed.). Mitoloji ve Din. (1. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Deniz, Y. (2021), Anadolu Coğrafyasında Yer Etmiş Mitlerin Seramik Yüzeylerde Yorumlamaları. (Yayımlanmış Sanatta Yeterlik Tezi) Gazi Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri* (Çev. S. Rıfat) (İkinci Baskı). İstanbul: Om Yayınevi
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. L. A. Özcan). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. (6. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Estin, C. & Laporte, H. (2008). Yunan ve Roma Mitolojisi. (M. Eran, Çev.) (25. Baskı). Tubitak Popüler Bilim Kitapları: Ankara.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu Mitolojisi/Anadolu Üçlemesi 2*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Grimal, P. (1997). Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma (Çev. S. Tamgüç). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Devlet Kitapları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm; Materyaller ve Araştırmalar* (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri* (6. Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi

- Karakurt, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. Türk Söylence Sözlüğü.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (28. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Korucu, F. (2013). *Anadolu ve Yakın Çevresinde Üretilmiş Orta Bizans Dönemi(XI.- XIII. Yüzyıl) Sırlı Seramiklerinde Görülen Figür ve Desen Anlayışı*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurnaz, C. (1998). Hüma. Erişim adresi <https://islamansiklopedisi.org.tr/huma>
- Malinowski, B. (1990). *Büyük, Bilim ve Din*, (Çev: S. Özkal) (1. Baskı) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Merriam, Sharan B. (2015). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber (Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation)* (3. Basım). (Çeviri Editörü: Prof. Dr. Selahattin Turan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Önder, M. (1968). Kubad Abad Harpi ve Simurgları, *Türk Etnografya Dergisi*. s.5-17.
- Öner, E. (2008). Gevheri Divanında Kuşlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1/5.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi/Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi* (Çev. K. Akten ve E. Cengiz) (3. Baskı) Ankara: İmge Kitapevi.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Van Maanen, John (1979). Reclaiming Qualitative Methods for Organizational Research: A Preface. *Administrative Science Quarterly*, 24(4), 520-526 (url: <http://www.jstor.org/stable/2392358>).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Genişletilmiş 5. Basım, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, B. B. (2016). Mitolojilerde Kullanılmış Olan Hayvan Figürlerinin Seramik Yüzeylerde Kullanımları, Anlamları ve Türk Sanatına Etkileri. 10. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Yayınları. 737-757 Eskişehir.
- Arkhorton.com (2020). Alkhorton and Sirin. Erişim Adresi: <https://arkhorton.com/2020/07/07/alkonost-and-sirin/>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
